

VERENIGING TOT HERSTEL VAN ZORG ROND DOOD EN RUSTPLAATS

DE TEREBINTH

JUNI 1999

MILLENNIUMPROBLEEM

Ook in de uitvaartwereld blijkt het millenniumprobleem op geheel eigen wijze de kop op te steken. In de Volkskrant van 2 februari jongstleden las ik dat in Amerika enkele mensen de dupe zijn geworden van het vooruit bestellen van grafstenen. De steenhouders hadden al de naam van de personen uitgebeiteld alsmede hun geboortedatum en dan "19.." in verband met hun vermoedelijke sterfdatum. Het probleem is alleen dat die mensen nog niet dood zijn en ook niet snel zullen gaan. Ze halen de 2000 wel, maar wat dan te doen met die reeds ingebeitelde "19..". Het aanpassen van al die stenen gaat in totaal 50 miljoen gulden kosten en het is nog niet duidelijk of nu de verkoper of de klanten er voor zullen moeten opdraaien. De directies van begraafplaatsen en bonden van steenhouders zijn druk in overleg. Het probleem blijkt vooral voor ouderen te gelden, aangezien in de jaren zestig een einde kwam aan het gebruik om alvast overlijdensdata deels aan te brengen. Weet iemand of er in Nederland ook een dergelijk probleem is?

Elsbeth Rietbergen

LANDSCHAPSBEHOUD

De Stichting Oude Groninger Kerken en Landschapsbeheer Groningen hebben gezamenlijk een vijf jaar durend project opgezet, waarbij het behoud van de karakteristieke kerkhoven wordt nagestreefd. Kenmerkend voor de aanpak is de gedachte, dat de oude kerkhoven in hun relatie tot de omgeving grote landschappelijke waarde hebben. Begin 1999 heeft het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij in het kader van de "Stimuleringsregeling vernieuwing landelijk gebied" aan dit project 1 miljoen gulden toegekend. De overige f 685.000,- moet door andere subsidiegevers en de eigenaren bijeen worden gebracht. Het kerkhof van Wittewierum heeft het voorbeeld van het project gediend en is inmiddels feestelijk geopend.

E-mail: info@uitvaart.org
www.uitvaart.org
www.gedenkboek.nl
www.begraafplaats.org
www.crematorium.org

Stichting

Uitvaart op het Internet

... Je weet dat de dood bij het leven hoort. Maar dat betekent niet dat je er altijd op bent voor-bereid. De dood is een in- en aan-grijpende gebeurtenis, waarbij rouwen en zaken-moeten-regelen helaas onvermijdelijk samenvallen. Op zo'n moment is het van belang dat er onafhankelijke informatie beschikbaar is met betrekking tot overlijden, uitvaartverzorging en dienstverlening... De site van de Stichting Uitvaart op het Internet biedt die informatie.

Onze site biedt u als ondernemer, stichting of vereniging in de uitvaartbranche - in de breedste zin van het woord - de mogelijkheid tot adverteren en leden/-donateurs werven.

Voor slechts f 400,- per jaar (incl. e-mail adres) heeft u al advertentieplaats op de meest bezochte uitvaart-internetsite van Nederland.

P. Moreelsestraat 30
8932 HS Leeuwarden
T. (058) 21 39 707
F. (058) 2160 194

BEELDENTUIN CUIJK

Op de voormalige protestantse begraafplaats aan de Kerkstraat in Cuijk, naast de imposante Sint Martinuskerk, is in de verbindingszone tussen het kunstenaarscentrum Artefix en het Historisch Museum Ceucum twee jaar geleden een beeldentuin gerealiseerd, ontstaan uit een samenwerkingsverband tussen de Initiatiefgroep Cultureel Hart Cuijk, de Vereniging van Beeldende Kunstenaars Cuijk en de gemeente Cuijk. Bij de inrichting van de tuin is gebruik gemaakt van de aanwezige grafmonumenten. Door her schikking van steenfragmenten en aandacht voor de beplanting is een beeldentuin ontstaan met een zeer bijzonder karakter, waar bezoekers de gelegenheid hebben om in een rustige omgeving te genieten van hedendaagse beeldende kunst. Zoals elk jaar zijn ook nu weer, in de week voor pasen, nieuwe beeldhouwwerken geplaatst. Enkele van de beelden zijn speciaal gemaakt voor deze unieke plek.

In de komende maand zal het laatste beeld dat voor deze tuin is gemaakt worden geïnstalleerd. Elk beeld blijft twee jaar in de tuin staan.

Deelnemende kunstenaars zijn voor dit jaar: Anne van Aalst, Dinie Akkerman, Lucien den Arend, Henk Biesbos, Peter Breed, Sias Fanoembi, Wilna Haffmans, Andries Hoogenraad, Toon Janssen, Anki van der Kamp, Bert Meinen, Bert Nijenhuis, Antonie den Ridder, Jef Roeselers, Adriaan Seelen, Cecilia Vissers en Bernadien Wels.

Openingstijden: het hele jaar op zaterdag en zondag van 13.00-17.00 uur en van mei tot en met oktober dinsdag tot en met vrijdag 11.00-16.00 uur.

VAN DE VOORZIT- TER

Beste leden van de Terebinth, de Landelijke Open Monumentendag op 11 september komt steeds dichterbij. Dan hebben wij de gelegenheid om onze idealen echt overal in ons land een bredere aandacht

te bezorgen. Op deze dag staat immers "monumentaal groen" centraal. Het bestuur van de Terebinth heeft de organisatoren van de dag over het werk van de Terebinth informatie verstrekt. Lokale organisatoren zullen het daarom op prijs stellen, als u informeert, of er in uw woonplaats rondleidingen worden georganiseerd op begraafplaatsen en urnentuinen. Bekijk vervolgens, of u een bijdrage aan dat project kunt leveren, door bijvoorbeeld een informatiestand te bemensen en stel ook uw reco op de hoogte. Een lijst van reco's met telefoonnummers vindt u bij het Verenigingsnieuws.

Belangrijk voor de Terebinth is verder, dat zich twee mensen hebben gemeld om de Public Relations nieuw leven in te blazen. Dat is zowel op landelijk als regionaal niveau van belang. U hoort er binnenkort meer van.

Het bestuur wil daarnaast de oprichting bewerkstelligen van een werkgroep voor de historische benadering van de dodencultuur van prehistorie tot heden. Verder moet er een werkgroep voor inhoudelijke discussies in het leven worden geroepen. Daarin kunnen onderwerpen aan de orde komen als de integratie van allochtonen met hun eigen uitvaartgewoonten en het nastreven van vrijheid voor nieuwe ideeën op het terrein van de dodencultuur in meer traditioneel ingestelde dorpen. Ook kan in deze werkgroep de vraag aan de orde komen, of de termijn van tien jaar voor een algemeen graf voor de nabestaanden niet te kort is om genoegzaam afstand van de daar begravene te kunnen nemen. Via een symposium of een discussie in ons blad zou de gedachtenwisseling kunnen worden gestimuleerd. U doet ons bestuur een groot plezier, als u zich via het Terebinthbureau of onze secretaris voor één van deze werkgroepen wilt aanmelden. De telefoonnummers vindt u in de colofon van dit blad en bij het Verenigingsnieuws.

Jan Willem Eggink

INRICHTING VAN BEGRAAFPLAATSEN

20

In de tweede bijdrage aan de vooravond van het jaar 2000 maakt Rita Hulsman de balans op van de zorg voor de inrichting van begraafplaatsen. De Terebinth moet op zoek gaan naar een evenwicht tussen behoud van het oude en inpassing van het nieuwe.

VERENIGINGSNIEUWS

22

TIJDELIJKE GRAFBEDEKKINGEN

26

Gedenktekens zijn er niet voor de eeuwigheid. Dat geldt meer in het bijzonder voor tijdelijke grafbeplanting. Sytze de Boer schetst een nieuwe ontwikkeling en plaatst die in een historisch kader.

ANTWERPEN: FUNERAIR ERFGOED

27

Ook in België maakt men zich druk om het behoud van begraafplaatsen. Rindert Brouwer doet verslag van een boeiende conferentie met gastsprekers onder wie Wim Vlaanderen.

BOEKEN

28

EXCURSIES

30

AGENDA

32

COLOFON

De Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap: Dit kost personen minimaal f 35,-, elke huisgenoot f 15,- en organisaties f 100,- per jaar. De contributie kan op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rijswijk worden overgemaakt. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten f 5,00 per stuk plus verzendkosten.

Terebinthbureau en redactieadres: Rita Hulsman, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam, tel/fax 010-4212762 tijdens kantooruren.

Advertenties en inlegvellen: Elsbeth Rietbergen: 010-4195498.

Redactie: Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter, Rita Hulsman en Bert Pierik

Lay-out: Henk de Feijter

Eindredacteur: Wim Cappers

Kopij: Kopij, liefst vergezeld van scherpe, contrastrijke foto's, wordt op papier ingeleverd bij het Terebinthbureau. De inleverdata voor 1999 zijn 8 juli en 27 oktober. De definitieve teksten worden na overleg met de redactie op 3,5 inch floppy en in WordPerfect 5.1 opgestuurd naar de eindredacteur. De volgende nummers komen uit op 15 augustus en 1 december.

Overneming: Artikelen mogen alleen worden overgenomen na vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.

Illustraties: Bert Pierik (voorp., p. 20, 21), Henk de Feijter (p. 25, 27, 30), Sytze de Boer (p. 26).

De Terebinth, jaargang XIII, aflevering 2, juni 1999

EEN BALANS

INRICHTING VAN BEGRAAFPLAATSEN

In het laatste jaar van deze eeuw maken we de balans op van het werk van de Terebinth. We blikken terug en kijken vooruit in een poging om de koers voor de toekomst vast te stellen. In vier artikelen komt steeds een ander aspect van de begraafplaats aan de orde. Als deze serie een discussie los maakt onder de leden, is het doel van de redactie bereikt. Uw reacties zijn dus welkom.

In het eerste artikel werd gesteld, dat begraafplaatsen in de toekomst alleen kunnen worden beschermd, als het belang van de omgeving wordt meegewogen. Dit artikel behandelt de inrichting van begraafplaatsen. In hoeverre is de Terebinth erin geslaagd om op dit gebied herstel van zorg te realiseren? Is zij erin geslaagd om ruimte te maken voor nieuwe gedenktekens en symboliek, en tegelijk als hoedster op te treden van begraafplaatsen en monumenten die van cultuurhistorisch belang zijn? En hoe zal dit in de toekomst gaan? Nu het er naar uit ziet, dat in de volgende eeuw veel begraafplaatsen te klein zullen zijn, zal de strijd om het behoud van ons funeraire erfgoed vermoedelijk de grootste opgave zijn.

Van meet af aan behoorde het behoud en herstel van waardevolle begraafplaatsen en grafmonumenten tot een van de prominente doelstellingen van de vereniging. Zo leidde bijvoorbeeld in 1988 de interventie van de Terebinth ertoe dat het bestuur van de Nijmeegse begraafplaats Jonkerbos de te strikte eisen ten aanzien van gedenktekens liet vallen. Ook verzette de vereniging zich in 1989 tegen de ontruiming van de be-

graafplaats in het oude centrum van Heerenveen. Deze strijd werd helaas door de Raad van State in het nadeel van de Terebinth en andere belangenverenigingen beslecht. Andere acties waren succesvoller, zoals de actie tot behoud van waardevolle cultuurhistorische elementen van de gemeentelijke begraafplaats Almelo, in 1997.

Al sinds de oprichting heeft de Terebinth het belang van een goede inventarisatie van begraafplaatsen onderkend en gestimuleerd. In 1989 werden de eerste manuscripten geschreven die in 1992 zouden uitmonden in het boek *Begraafplaatsen als cultuurbezit*. De hierin opgenomen inventarisatiehandleiding heeft sindsdien veel werkgroepen, gemeentes en actiegroepen geholpen om de waardevolle elementen van een plaatselijke begraafplaats aan het licht te brengen. Al dan niet met assistentie van vertegenwoordigers van de Terebinth konden zij zo met goed onderbouwde argumenten bij de beherende instanties aandringen op behoud van gehele begraafplaatsen of onderdelen daarvan. Dankzij dit soort acties, maar soms ook alleen al dankzij het feit dat men zich via de informatie van de Terebinth bewust werd van het funeraire erfgoed, is veel waardevols aan de ondergang ontsnapt. Maar lang niet alles. Er zijn

ook oude begraafplaatsen, gebouwen, poorten en hekwerken verloren gegaan. Dat geldt tevens voor grafstenen van belangrijke lokale personen en voor monumenten die er door vorm, stijl, belettering, symboliek, materiaalgebruik of familiewapens uitsprongen. Daardoor zijn er in de zichtbare geschiedenis van het begraven in veel plaatsen grote gaten geslagen.

In het eerste decennium van haar bestaan heeft de vereniging zich ook bijzonder ingezet voor een grotere diversiteit in onze begraafcultuur. Zo heeft zij stimulansen gegeven aan nieuwe vormgeving van grafbedekking en aan nieuwe rituelen. Zij deed dat onder meer via symposia, lezingen en exposities. Daarnaast is er achter de schermen hard gewerkt om de starre regels van begraafplaatsen, die de individuele vrijheid van de burgers beperken, te verzachten of te doorbreken. Met het gevolg dat er meer mogelijk is geworden.

Wat de vormgeving van de begraafplaats betreft, heeft de Terebinth van zich doen spreken door te strijden voor het behoud van typerende groenvoorzieningen, zowel bij oude kerkhoven als bij dorpsbegraafplaatsen en bij de grotere begraafplaatsen in landschapstijl.

Grafmonumenten eind jaren zestig algemene begraafplaats Kampen

EEN BALANS

Modern monument model "golfkop"

Intussen zijn er, veelal vanuit de Terebinth, andere groeperingen ontstaan die delen van het oorspronkelijke werk van de vereniging hebben overgenomen.

Zoals Netwerk Uitvaartvernieuwers, Werkgroep Dood & Samenleving, Landelijke Organisatie Begraafplaatsen (LOB) en Memento Gedenkbeelden.

Bij een groeiend aantal beheerders van begraafplaatsen, overheden en kerken, is het besef doorgedrongen dat ook dodenakkers tot ons erfgoed behoren en als monumenten in de zin van de monumentenwet kunnen worden beschermd. Steeds vaker worden begraafplaatsen en grafmonumenten op de monumentenlijst geplaatst. Dat is een verheugende ontwikkeling. Toch gaat er nog veel historisch waardevol materiaal verloren door verwaarlozing, onverschilligheid of onkunde, of omdat het economische belang zwaarder weegt dan het cultuurhistorische belang.

Eén van de grootste uitdagingen voor de Terebinth op het gebied van de vormgeving in de volgende eeuw

is ongetwijfeld om ervoor te zorgen dat er niet meer gaten vallen in de zichtbare funeraire historie. Dat kan gelukkig beter dan ooit via de regiocoördinatoren die overal in het land hun stem kunnen laten horen: adviserend, sturend en informierend. Op het terrein van inventarisatie valt nog veel te doen, waarbij het zaak is om ook iets te bewaren van de anonieme grafmonumenten van de vijftiger, zestiger en zeventiger jaren, als tijdsbeeld van een cultuur die de dood het liefst ontkende. Dat geldt eveneens voor columbaria en urnenhoven. Zelfs bij de jongste monumenten zijn al bepaalde modeverschijnselen te signaleren die voor de toekomst vastgelegd moeten worden, zoals de zogenaamde vleugels, golven en harten.

Bij de monumenten met een persoonlijke vormgeving zal het moeilijker zijn om nu al te beoordelen wat voor de toekomst behouden moet blijven. Maar een eerste inventarisatie is zonder meer zinvol.

Tenslotte is het hoog tijd dat er een begin wordt gemaakt met het beschrijven van de allochtone grafmonumenten.

Een zorgvuldige inventarisatie zal des te belangrijker zijn omdat er over tien jaar een tekort aan graven wordt verwacht. Uit het onderzoek dat de NUVA Uitvaartzorg vorig jaar heeft laten verrichten onder 169 gemeenten blijkt dat slechts een klein aantal de begraafplaats wil uitbreiden, maar de meeste gemeenten willen het tekort oplossen door te ruimen. Nu de Terebinth dat weet, kan er nu al gewerkt worden om te voorkomen dat waardevolle monumenten straks verdwijnen.

Hoewel andere organisaties de uitvaartvernieuwing onder hun hoede hebben genomen, kan de Terebinth hier nog wel degelijk een rol spelen. Zeker gezien het feit dat zij zich volstrekt onafhankelijk en niet-commercieel kan opstellen.

Het is een uitdaging om vanuit die positie een plan de campagne uit te werken om de vernieuwing te begeleiden en te sturen.

Maar waar de Terebinth werkelijk uniek in is, is de strijd om het behoud van oude begraafplaatsen of delen daarvan. Dat aspect moet daarom nog meer dan voorheen benadrukt worden. Daarvoor is het in de eerste plaats van belang dat alle begraafplaatsen en kerkhoven in Nederland geïnventariseerd worden. Er wacht de Terebinth in de komende eeuw dus nog een grote taak. Met in haar bagage kennis van het verleden en met een open oog voor vernieuwing moet zij de rijkdom uit het verleden aan het licht brengen en bewaren en tegelijk ruimte scheppen voor een eigentijdse vormtaal.

Rita Hulsman

VERENIGINGSNIEUWS

DAGELIJKS BESTUUR

Voorzitter: Jan Willem Eggink, 070-3860307; secretaris: Ineke Verbeek, 070-3861256; penningmeester: Elsbeth Rietbergen, 010-4195498

DECLAREREN

Op de eerste regiocoördinatiedag van dit jaar werd dan eindelijk het lang verwachte Vademecum gepresenteerd. In deze multomap kan elke coördinator handige weetjes vinden voor het verenigingswerk. Een van de zaken die daarin aan de orde wordt gesteld is: declareren. Omdat wel meer leden dan alleen de regiocoördinatoren wel eens geld voorschieten om iets voor de vereniging te doen, leek het me handig daar ook in dit blad kort op in gaan. Wat kan je declareren als vrijwilliger en hoeveel? De twee belangrijkste regels zijn:

1. als je geld voorschiet, bewaar altijd je bonnetjes! Geen bonnetje betekent in principe ook geen uitbetaling en orden de declaratie liefst netjes en leesbaar.

2. zijn het grote uitgaven die je voor de vereniging wil gaan doen, dan kan dat uiteraard alleen in goed overleg met de penningmeester.

Wat nooit vergoed zal worden door de vereniging zijn zaken als: aanschaf van boeken, deze staan tenslotte ook in de bibliotheek, maaltijd- of verblijfkosten in verband met een activiteit elders en hoge kosten waar niet met de penningmeester over overlegd zijn. Als je nadenkt kan je meestal zelf ook bedenken wat niet in aanmerking komt voor declareren.

Vele andere dingen komen uiteraard wel in aanmerking. Zo zijn er de bekende telefoon- en reiskosten. Voor de telefoon wordt voor het gemak gerekend met 15 cent per minuut. Dit betekent niet dat je hoeft te gaan kloppen maar je kan uitgaan van het principe dat elk gesprek vaak ten hoogste 5 minuten duurt en eerder korter is: probeer het maar eens uit. Voor de reiskosten per auto wordt gerekend met 25 cent per kilometer, die je afleest op je kilometerteller. Per openbaar vervoer wordt gewoon je kaartje uitbetaald en mocht je nu erg veel per openbaar

vervoer reizen ten gunste van de Terebinth, dan kan de penningmeester je de helft aanbieden voor een voordeelurenkaart, als je die al niet hebt.

Dit zijn eigenlijk de meest belangrijke weetjes over de mogelijkheden tot declareren. Wie dat wenst kan uiteraard van mij de volledige versie krijgen en een voorbeeld declaratieformulier, zoals die nu ook in het Vademecum staan.

Elsbeth Rietbergen

AFSCHEID PUCK KOOIJ

Tijdens de algemene vergadering op 1 mei jongstleden heeft Puck Kooij zich niet voor het bestuur herkiesbaar gesteld. Jarenlang zich ze heeft zich met veel toewijding en enthousiasme ingezet om de idealen van de Terebinth te helpen verwezenlijken. Dit deed Puck onder andere, door zich in te zetten voor het behoud van begraafplaatsen, door over haar ervaringen in ons blad te publiceren en door informatiestands van de Terebinth te bemensen. Zo was de organisatie van de stand op de manifestatie Fleurig '98 bij haar in goede handen. Als dank kreeg Puck Kooij een cadeaubon en een bos bloemen. Puck verdwijnt overigens niet van het Terebinthtoneel. Ze doet het slechts wat rustiger aan, maar blijft in Enschede en omstreken voor de Terebinth actief.

DE 25E NATIONALE MONUMENTENDAG

Het Nationaal Contact Monumenten (NCM) heeft samen met de gemeente Utrecht op 26 maart 1999 in de Sint Gertrudiskerk te Utrecht een monumentenstudiedag georganiseerd welke in het teken stond van planologische monumentenzorg. Rond Utrecht vinden momenteel vele grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen plaats of staan op stapel. Vandaar dat deze plek een goede aanleiding was als zijnde het hol van de leeuw. Zo'n 500 mensen hebben zich uiteindelijk aangemeld deze dag bij te wonen. Daarnaast konden 23 organisaties, waaronder de Terebinth, zich

profiëren met hun beleid ten aanzien van behoud van en respect voor monumenten in de breedste zin des woords.

Op deze dag stond het volgende thema centraal: hoe al de nieuwe ruimte claims in het bestaande landschap in te passen, zodat bestaande kwaliteiten ook in een nieuwe constellatie tot hun recht blijven komen. Dit werd ondersteund door een aantal lezingen van personen die hun ervaringen met betrekking tot dit thema naar voren brachten. Onder meer kwamen de wethouder monumentenzorg van Utrecht, de voorzitter van het NCM, een projectontwikkelaar, een architect en een bestuurslid van Stichting Menno van Coehoorn aan het woord. De visie van de rijksoverheid werd uitgelegd door de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, dr. F. Van der Ploeg.

Over het algemeen heeft de Terebinth-stand veel belangstelling genoten, moest ook wel met het etaleren van zoveel cultuurhistorische boeken en tijdschriften op funerair gebied. Na afloop is met de Bond Heemschut afgesproken eens te bezien of er in de nabije toekomst samenwerking plaats kan vinden op het gebied van excursies en solidariteit inzake bescherming van cultureel erfgoed.

In de namiddag zijn een aantal wandelingen gemaakt die op verschillende culturele objecten gericht waren. Hoe kan het anders dan dat de Terebinth delegatie zich begaf naar de begraafplaats Soestbergen.

Samenvattend kan gezegd worden dat dit soort themadagen uitermate vruchtbaar is voor het leggen van contacten, uitwisseling van vakkennis en toekomstige samenwerking.

Siem de Vlas, Christ Doorakkers,
Edwin Maes

HET BELEIDSPLAN

Op het moment van schrijven is het beleidsplan van de Terebinth nog in de conceptfase en moet er nog met belanghebbenden gesproken worden, waarna het aan de algemene verga-

VERENIGINGSNIEUWS

dering (ALV) op 1 mei zal worden voorgelegd. Wanneer je dit leest is dat alles echter al achter de rug en dient het nieuwe plan als richtlijn voor de eerstvolgende vijf jaar. De ALV-versie heb je al gezien, maar uiteraard is het nu ook mogelijk om de definitieve versie te krijgen, voor zover de ALV-versie veranderd is. Je

kunt hem opvragen bij de secretaris. Elk jaar zullen er aan de hand van de richtlijnen in het beleidsplan ook jaarplannen gemaakt worden, waarvan elke commissie en elk lid mag meehelpen om ze op te stellen. Goede ideeën zijn dan ook altijd welkom. De deadline voor het inleveren van suggesties voor het jaarplan van

2000 zal in oktober/november liggen. De precieze datum zal in de volgende Terebinth worden vermeld.

RECODAG 1½

Op 27 maart was er een bijeenkomst van de reco's, in eerste instantie met het bestuur en andere commissiele-

	GEBIED	REGIOCOÖRDINATOR	ADRES	TEL.NR
01	Oost-Groningen	Jan Hofman-wn	Asserstraat 30,9481 BP Vries	0592-543078
02	Delfzijl en omgeving	Jan Hofman-wn		
03	Overig Groningen	Jan Hofman-wn		
04	Noord-Friesland	Cor Brattinga	Dragoonsplein 189,8923 AJ Leeuwarden	058-2664800
05	Zuidwest-Friesland	Gerrit Zomer	Eegracht 32,8651 EG IJlst	0515-532802
06	Zuidoost-Friesland	Henk Schurer	Snellingerdijk 1,8431 EH Oosterwolde	0516-512534
07	Noord-Drente	Frans Renssen	Hoofdweg 396,9765 CT Paterswolde	050-3094055
08	Zuidoost-Drente	Frans Renssen		
09	Zuidwest-Drente	Wim Vlaanderen-wn	Kranenburg 5,8024 AC Zwolle	038-4544148/fax:4537649
10	Noord-Overijssel	Wim Vlaanderen		
11	Zuidwest-Overijssel	Teun & Else Oosterbroek	Dijk 20,8131 VA Wijhe (Ov)	0570-522060
12	Twente	Gerald & Ina Hinsenveld	Vijverlaan 41,7611 BZ Aadorp (Ov)	0546-864376
13	Veluwe	Wim Vlaanderen-wn		
14	Achterhoek	Teun & Else Oosterbroek		
15	Aggl. Arnhem-Nijmegen	Bart van Lieshout	Van Ruijsdaelweg 40,6562 XE Groesbeek	024-3973332
16	Zuidwest Gelderland	Henk & Marietje Mandersloot	Winterjan 4,6671 HK Zetten	0488-420108
17	Utrecht	Edwin Maes	Jaffastraat 46,3532 EM Utrecht	030-2949544
18	Kop Noord-Holland	Hans de Ruiter	Klimpstraat 65,1795 AN De Cocksdorp	0222-316359
19	Alkmaar en omgeving	Anita van Breugel	Heifooerdijk 43,1814 LL Alkmaar	072-5200846
20	IJmond	Beerend Wietsma	Jan Ligthartstraat 144,1964 HX Heemskerk	0251-233180
21	Agglomeratie Haarlem	Wilma Moen	Verspronckweg 96,2023 BN Haarlem	(look fax) 023-5271457
22	Zaanstreek	Beerend Wietsma-wn		
23	Groot-Amsterdam	Marguerite de Jong	Dintelstraat 49 hs,1078 VP Amsterdam	020-6752199
24	Gooi en Vechtstreek			
25	Aggl. Leiden/Bollenstr.	Wilma Moen-wn		
26	Aggl. 's Gravenhage	Ineke Verbeek	Oosteinde 23,2271 EA Voorburg	070-3861256
27	Delft en Westland	Hans Schipaanboord-wn	Rene Clairstrook 8,2726 SM Zoetermeer	079-3433415
28	Oost-Zuid-Holland	Ada Wille-wn	Dorpsstraat 37,2396 HB Koudekerk a/d Rijn	07134-16469
29	Groot-Rijnmond			
30	Zuidoost-Zuid-Holland			
31	Zeeuws-Vlaanderen			
32	Overig Zeeland			
33	West-Noord-Brabant			
34	Midden-Noord-Brabant	R. Brouwer/J. Goudsmit-wn	St. Ewaldstraat 4,5643 RA Eindhoven	(look fax) 040-2121791
35	Noordoost-N-Brabant	Cees Mertens	Velakker 55,5672 PG Nuenen	040-2834686
36	Zuidoost-N-Brabant	R. Brouwer/J. Goudsmit		
37	Noord-Limburg	Guus Rüsing-wn	Schout Offermanstraat 60 ^f ,6042 XT Roermond	0475-328450/fax:341963
38	Midden-Limburg	Guus Rüsing		
39	Zuid-Limburg	Guus Rüsing-wn		
40	Flevoland	Annemarie van der Wal	Gein 59,8032 BC Zwolle	038-4544228

wn = waarnemend

VERENIGINGSNIEUWS

den om de beleidsnota te bespreken. Maar tevens werd er aandacht besteed aan reco-zaken. Omdat dit maar een gedeelte van de dag was, werd die bijeenkomst reco-dag 1 ½ genoemd. Als nieuwe reco's werden Henk en Marietje Mandersloot (regio 16) en Annemarie van der Wal (regio 40) verwelkomd.

Er werden aanvullingen voor het Vadamecum uitgereikt, een aantal aandachtspunten werden nog eens doorgenomen en er werden ervaringen uitgewisseld.

Reco-dag 2 zal plaatsvinden op 12 juni aanstaande in het natuursteenbedrijf van Jan Harder in Hoogkarspel met als thema: steen. Steen herkennen, bewerken, restaureren en beletteren.

REGIO 11 Zuid-West Overijssel, Teun en Else Oosterbroek

Olst

Na lang aandringen heeft de gemeente Olst besloten op de Algemene Begraafplaats te Den Nul een veld in te richten voor de verstrooiing van asen heeft zij een landschapsarchitecte opdracht gegeven een groenplan op te stellen. ten aanzien van de oude begraafplaats in Olst vindt nader onderzoek plaats om de begraafplaats voor de toekomst veilig te stellen.

REGIO 13 Veluwe, Wim Vlaanderen wn

Grafkelder Hattem

Op de algemene begraafplaats te Hattem bevindt zich de grafkelder van de familie Van Ittersum. De kelder wordt bedekt door een mooie hardstenen zerk met het alliantiewapen van de familie Van Ittersum-Bentinck. De grafkelder is herkenbaar aan de prachtige treurbeuk en omgeven met een zwaar gietijzeren hek. Hek en grafsteen waren nodig aan reparatie toe. Ook was alles bedekt met een dikke laag klimop. Op verzoek van medelid baron W.N. van Ittersum is de grafkelder geopend. Deze was gevuld met ongeveer dertig centimeter water. er stonden acht

kisten waarvan de meeste waren vergaan en in elkaar gezakt. Op vrijdag 23 april kwamen in Hattem de heer en mevrouw Van Ittersum, Teun Oosterbroek, Hans de Rooter, Wim Vlaanderen en Anne Marie van de Wal bij elkaar. De kelder werd leeggepompt en in overleg met de heer en mevrouw Van Ittersum werden de stoffelijke resten in zakken gedaan, voorzien van een nieuw naamplaatje en herkist. De kelder moest worden schoongemaakt en ontdaan van kistresten, een klus die tot ver in de namiddag duurde. Bij iedere kist was een koperen naamplaat, waarvoor nog een goede bestemming zal worden gezocht. Ons medelid Henk Beernink, steenhouwer te Hattem, zorgt voor verder herstel van de bovengrondse grafbedekking.

REGIO 14 Achterhoek, Teun en Else Oosterbroek

Winterswijk

Op 29 maart 1999 kreeg het Terebinthbureau van een inwoner de voorgelegd of de vereniging actie zou willen ondernemen ten aanzien van het veilig stellen van de oude algemene begraafplaats te Winterswijk. Bij het bezoek aan de begraafplaats zijn wij geschrokken van de zeer slechte toestand van de begraafplaats. Wij hebben tegenover deze inwoner onze bezorgdheid over de begraafplaats uitgesproken en haar verzocht meerdere belanghebbenden warm te maken voor het behoud van de begraafplaats. op dit moment hebben zich hiervoor verschillende personen aangemeld. Er zal binnenkort met hen een gesprek plaatsvinden over de stappen die ondernomen moeten worden.

REGIO 34 Midden Noord-Brabant, Rindert Brouwer & Jeannette Goudsmit wn

Tilburg

In Tilburg zijn 45 grafmonumenten op de lijst Rijksmonumenten geplaatst in het kader van het Monumenten Selectie Project. Dit is een project waar-

bij monumenten uit de periode 1860-1940 worden voorgedragen als rijksmonument. De monumenten staan verspreid over drie parochiële begraafplaatsen. De parochies zijn daar niet blij mee en hebben bij de gemeente aan de bel getrokken, omdat ze onderhoud en grafrechten moeten gaan betalen. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg in Zeist is onbekend met deze materie. De gemeente Tilburg vraagt of wij soortgelijke gevallen kennen en hoe er toen gehandeld is.

Dit verschijnsel, parochies die allermintst blij zijn met de monumentenstatus van grafmonumenten, komt vaker voor en zal vaker voorkomen. Er is echter geen jurisprudentie over. Het is erg belangrijk dat de Rijksdienst voor de Monumentenzorg hier een standpunt over inneemt en een samenhangend beleid ontwikkelt.

Na overleg met Guus Rusing, reco in Limburg, sturen wij een brief naar de Rijksdienst met de vraag een oplossing te zoeken voor dit probleem.

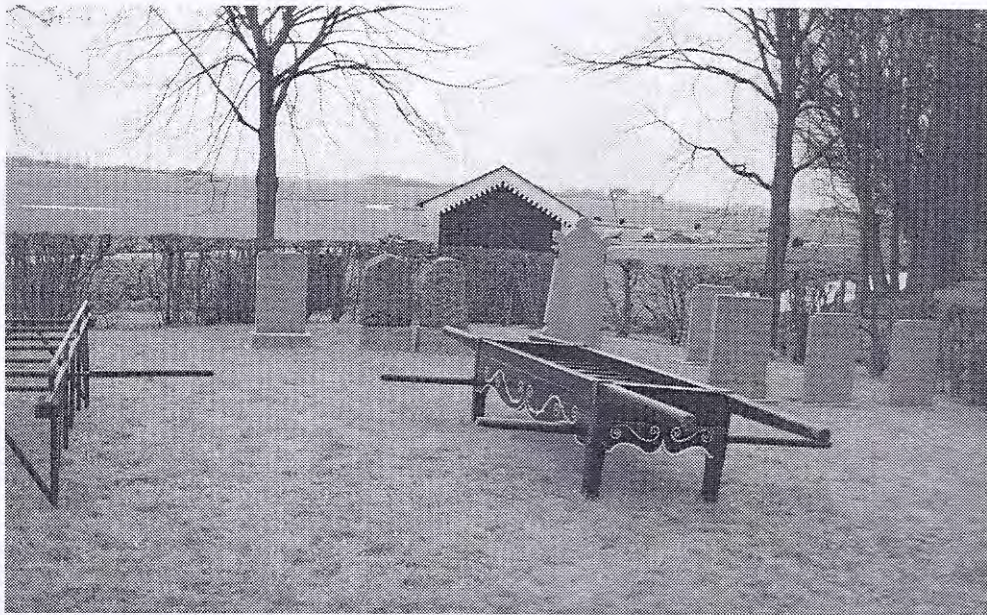
Op ons verzoek stuurt ook het bestuur van de Terebinth een dergelijke brief naar de Rijksdienst.

REGIO 36 Zuidoost Noord-Brabant, Rindert Brouwer & Jeannette Goudsmit

Eindhoven

Op de drie begraafplaatsen van parochie Strijp staan tientallen monumentale bomen, die verzorgd moeten worden. Ons kwam ter ore dat de parochie een bedrijfje voor een schappelijk prijsje wel wat dood hout wilde laten verwijderen en wat laten snoeien, maar geen echt fundamenteel werk. Voor een goede verzorging en behoud van de bomen is meer nodig dan alleen wat snoeien en knuppelen, ook stormankers zijn nodig. Fout snoeien, vooral ten aanzien van beuken, is funest voor het voortbestaan van de boom. Bovendien is de Bomenstichting bereid een subsidie te verlenen, mits het gebeurt door een gerenommeerd bedrijf. De parochie geeft gehoor aan ons advies door de Bomenstichting in te schakelen.

VERENIGINGSNIEUWS

Kerkhof van Loënga, gemeente Sneek

Tongerle – Eindhoven

Er gaat een hardnekkig gerucht dat het Sint Martinuskerkhof geruimd gaat worden om plaats te maken voor nieuwbouw.

Na contact met de beheerder en via deze met de gemeente weten we te achterhalen dat er de komende twintig jaar zeker niet geruimd gaat worden. De gemeente heeft ook geen bouwplannen op die plaats. Er vinden op de begraafplaats die zes à zeven jaar geleden gesloten is voor begraven, nog steeds bijzettingen plaats in echtgenotengraven. Er zijn ook nog kinderen die zich het recht verworven hebben in het graf van hun ouders bijgezet te worden.

Budel-Dorplein

De beheerder van de R.K. Begraafplaats St. Jozef, die een aantal jaren geleden advies heeft gevraagd en gekregen over het behoud van grafmonumenten, vraagt welke firma of instantie iets kan doen aan de betonrot, waarvan de Calvariegroep last heeft.

Na contact met het Bedrijfschap Natuursteenbedrijf in Rijswijk) kunnen we hem aanraden advies en hulp te vragen bij de volgende instanties:

Bouw- en Woningtoezicht van de gemeente of een plaatselijke steenhouwer. Na restauratie of stopzetting van het proces kan het object het best bewerkt worden met kunsthars of iets dergelijks.

Open Monumentendag Oirschot

De commissie OMD in Oirschot wil een aantal begraafplaatsen in de route op de Open Monumentendag opnemen en benadert ons met de vraag of de Terebinth iemand kan 'leveren' die meer weet over deze begraafplaatsen en de mensen rond kan leiden.

Zelf werken wij al mee aan de OMD in Eindhoven.

Omdat wij onlangs met iemand van de gemeente Oirschot alle negen begraafplaatsen bezocht hebben, kunnen wij deze kenner bij de commissie aanbevelen.

BUITENLANDSE REIZEN

Vorig jaar werd er onder auspiciën van de Terebinth een funeraire reis van een week georganiseerd naar Wenen. Dit jaar gaan we naar Berlijn en in het jaar 2000 staat Praag op

het programma. Toch is de Terebinth geen reisbureau dat vanwege de sensatie reizen organiseert naar buitenlandse begraafplaatsen, grafkelders en andere funeraire riten.

Naast het feit dat het interessante reizen is, zijn en blijven de doelstellingen van de Terebinth ook in beeld: contacten met organisaties en verenigingen in het buitenland, verrijking van ons zicht op de begraafcultuur en uitwisseling van gedachten en ideeën om de begraafcultuur in eigen land te bevorderen. Deze doelen kwamen voldoende aan bod tijdens de funeraire reis door Duitsland en Oostenrijk. U kunt het nog eens nalezen in het verslag in het decembernummer van 1998.

De funeraire reizen worden georganiseerd door leden van de Terebinth. In 'Eskoo Reizen'

(Ruud van den Eshof en Lia Koolen, ook leden van de Terebinth) hebben we een uitstekend reisbureau gevonden, dat de wensen van de deelnemers kent en begrijpt en dat het logistieke gedeelte van de reis voor zijn rekening neemt. De reis naar Wenen, die vorig jaar is samengesteld door Rindert Brouwer, Jeannette Goudsmit en Wim Vlaanderen wordt wegens succes geprolonged. Deze reis vindt plaats van 4 t/m 10 september 1999; funeraire reisleader is Wim Vlaanderen.

Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit zijn bezig een nieuwe reis samen te stellen met als hoofddoel Praag. Het (voorlopige) programma ziet er als volgt uit: Kassel, Gotha, Weimar, Terezin/Theresienstadt, Praag, Kutna Hora, Nürnberg en Giessen.

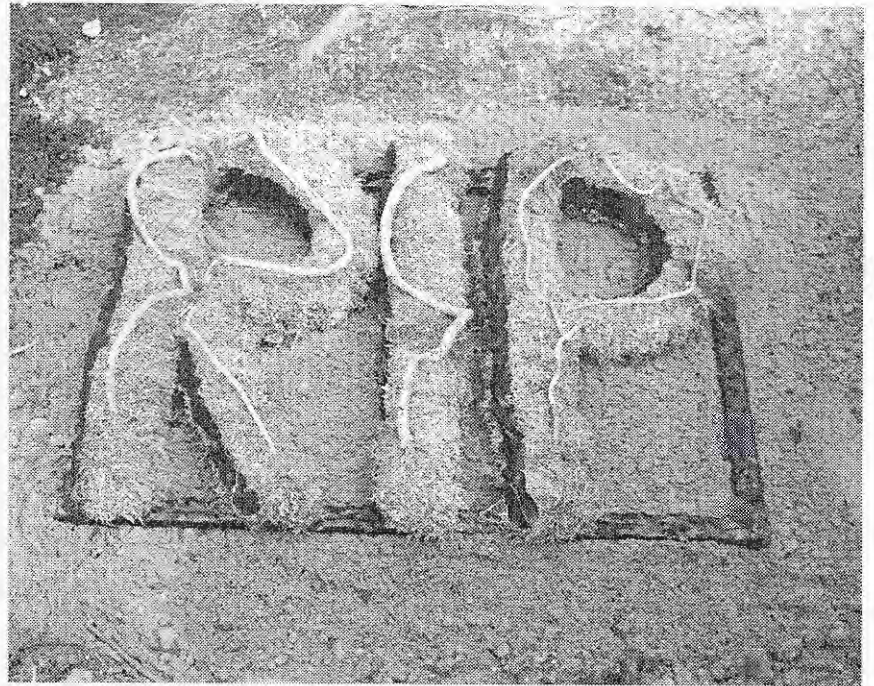
Vanwege de grote belangstelling is er gekozen voor twee reizen, waarvan de data ook al zijn vastgesteld: reis 1 van 15 t/m 22 juli 2000, reis 2 van 5 t/m 12 augustus 2000.

Informatie: Eskoo Reizen tel. 0416-281514 / fax 0416-530173; Rindert Brouwer & Jeannette Goudsmit tel. & fax 040-2121791.

TIJDELIJKE GRAFBEDEKKINGEN

Nadat Gepke, het overleden éénjarig dochtertje van G. Kuiper en E. Bloem, in oktober 1906 te Bellingwolde was begraven, werd op het graf een klein houten dodenhuisje geplaatst.

Dat was niet uitzonderlijk want in de noordelijke provincies van ons land werd vaak op het verse graf zo'n zadeldakvormig huisje of rekje neergezet, dat daar bleef staan totdat het definitieve grafmonument werd geplaatst. Wel uitzonderlijk is het dat H.L. Kok, in wiens *De geschiedenis van de laatste eer in Nederland* deze informatie te vinden is, in onze tijd kan vaststellen dat dit dodenhuisje er nog steeds staat en redelijk onderhouden is. Het heeft dus de functie van permanent grafmonument gekregen.

Kok zoekt de verklaring voor de gewoonte van het plaatsen van dodenhuisjes in de "prehistorische gedachte dat het graf als woning van de dode beschermd moet worden tegen mogelijke kwade invloeden van buitenaf of bovenaf". Of men in de prehistorie dergelijke gedachten had zal wel nooit bewezen kunnen worden, maar onwaarschijnlijk lijkt het niet. Een mooie hedendaagse variant levert de dichter Bert Schierbeek in zijn in 1972 verschenen bundel *De deur*:

Ik denk
als het regent
laat ze niet nat worden
en als het stormt
vat ze geen kou

en ik denk ook
dat dat denken niet helpt

want je wordt nooit meer
nat noch vat je een kou

want het regent
noch waait ooit
meer voor jou

In dit gedicht geeft Schierbeek aan dat hij zich op verstandelijk niveau

realiseert dat de dode, zijn bij een verkeersongeval omgekomen vrouw Margreetje, geen behoefte meer heeft aan bescherming tegen weersinvloeden, maar dat die zekerheid op een emotioneel, dieper niveau niet bestaat. Misschien is de behoefte aan bescherming van de dode wel zmeer een algemeen menselijke dan een prehistorische. Verbaasde bezoekers konden in april 1998 op de begraafplaats Kranenburg in Zwolle een replica zien staan van het dodenhuisje van Gepke. Het was een onderdeel van de door Philomeen van Leeuwen-Koopmans op de begraafplaats ingerichte expositie van tijdelijke grafbedekkingen van plantaardig materiaal, die tegelijkertijd examenwerkstuk was voor de Proeve van Meesterschap in het bloembinden. In de scriptie Tussen begraven en herinneren, die ze bij dit examen aanbood, gaf ze aan onder andere door de dodenhuisjes geïnspireerd te zijn.

De expositie bestond uit een aantal voorbeelden van een mogelijke tijdelijke grafbedekking. Bij sommige voorbeelden was de zadeldakvorm duidelijk aanwezig, andere waren gebaseerd op meer gebogen vormen of bestonden slechts uit een bedek-

king van de grond zonder ruimtelijke dimensie.

Philomeen van Leeuwen koos voor een moderne benadering bij de keuze van haar onderwerp. Ze gaat niet uit van een veronderstelde behoefte de doden te beschermen, maar stelt dat mensen kennelijk behoefte hebben aan aankleding van het kale graf vlak na de begrafenis. Ze leggen er voorwerpen of bloemen neer en ze planten er vaak iets. Bij de nadruk op een zoveel mogelijk persoonlijke vormgeving van de uitvaart en alles daaromheen wil men dat het graf herkenbaar is en men wil er iets eigens van maken. Dat gebeurt uiteindelijk door de plaatsing van een grafmonument, maar de periode daarvoor is goed te overbruggen met een tijdelijke, eventueel plantaardige, grafbedekking. Er waren op Kranenburg zeer fraaie voorbeelden te zien. En de vraag of hier weer een gat in de markt van de dood wordt gezocht of dat juist wordt ingespeeld op een goed aanvoelde behoefte bij nabestaanden, en misschien zelfs wel allebei, hoeft toch niet onmiddellijk te worden beantwoord?

Sytze de Boer

ANTWERPEN: FUNERAIR ERFGOED

"Iemand die een land zoekt waar geen grafstenen zijn, komt bij menseneters terecht", aldus dr. Patrick de Poorter, een van de sprekers op de Zesde Ontmoetingsdag van de Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg (VCM) op 20 maart 1999 in Antwerpen.

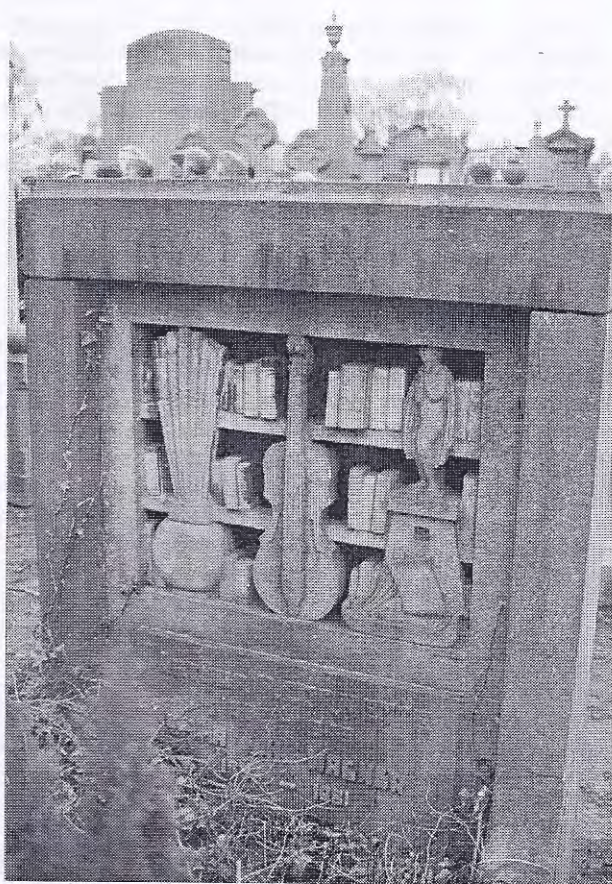
De eerste tekenen van begraven zijn 40.000 jaar oud. Begraven is een teken van beschaving, cultuur en menselijkheid. Hoe gaan wij heden ten dage om met ons funerair erfgoed? In België werd in 1864 het beheer over alle begraafplaatsen toegewezen aan de burgerlijke overheid. Dat betekende dat alle begraafplaatsen gemeentelijke begraafplaatsen werden. Sinds de wet van 20 juli 1971 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging werden de eeuwigdurende concessies afgeschaft en gesteld op maximaal vijftig jaar. Het betekende in feite dat het funerair erfgoed vogelvrij werd verklaard. Het neveneffect van deze wet was dat er organisaties en bewegingen ontstonden die zich gingen inzetten voor het behoud van het patrimonium.

Met de medewerking van Epitaaf, de vereniging voor funerair archeologie, organiseerde de VCM deze conferentie rond het thema *Funerair Erfgoed* in het Prometheuscentrum, dat onderdeel uitmaakt van de bekende begraafplaats Schoonselhof. Zo'n tweehonderd deelnemers luisterden naar diverse sprekers, die allerlei aspecten rond het thema aanroerden. Na een historische inleiding werd gekeken naar de juridische aspecten. Ook praktische zaken als inventarisatie en restauratie kwamen aan bod. Er werd ingegaan op begraafplaatsen als bronnen voor de lokale geschiedschrijving en de stad Brugge liet zien hoe men daar het behoud en de restauratie van grafmonumenten aanpakt.

Om het funerair erfgoed beter te leren kennen is het ook van belang het in een internationale context te situeren. Er werd deze dag dan ook ruim aandacht besteed aan de buitenlandse inbreng, waarbij professor dr.

James Stevens Curl uit Groot-Brittannië het verleden en Wim Vlaanderen uit Nederland het heden voor zijn rekening nam. Professor Curl, bekend van het standaardwerk over de architectuur op begraafplaatsen *A Celebration of Death*, hield een boeiende lezing over dodenverering en architectuur. Hij eindigde zijn voordracht met: "Begraafplaatsen werden aangelegd om problemen op te lossen. In de geschiedenis van de stedelijke hygiëne zijn ze even belangrijk als de andere hervormingen die meer aandacht hebben gekregen. Ze zijn ook een essentiële factor in de geschiedenis van de tuinarchitectuur en de architectuur in het algemeen. Begraafplaatsen zijn een centraal thema in de geschiedenis van de Verlichting en vormen de kern van een meer sentimentele houding tegenover de dood. Ze hebben hun eigen specifieke kenmerken, schatten en verrukkingen. Vaak zijn ze oases van rust en dompelen ze de bezoeker onder in een zachte melancholie. De belangrijkheid van begraafplaatsen in de Europese geschiedenis van de jongste twee eeuwen kan niet worden overschat.

Maar vandaag lopen begraafplaatsen gevaar alsof ze als het ware door de dood achtervolgd worden. De moderne ontwerpen en het vandalisme, ook het 'officiële vandalisme', waar oude begraafplaatsen onder lijden, hebben de dood een nieuw gezicht gegeven." Dat moderne ontwerpen begraafplaatsen weer nieuw leven kunnen inblazen, liet Wim Vlaanderen aan de hand van dia's zien. In Nederland uit de groeiende aandacht voor de dood zich naast veel publikaties ook in zaken als de sterke afname van ano-

Op Schoonselhof in Antwerpen

nieme asverstrooiingen, de speciale aandacht voor kinderen door het creëren van kindertuinen op begraafplaatsen, de integratie van begraafplaatsen in de omgeving, het organiseren van open dagen en concerten op begraafplaatsen, het ontwerpen van gedenkbeelden, urnen en kisten door kunstenaars van de groep Memento.

Wim Vlaanderen: "Begraafplaatsen krijgen hun plaats midden in de samenleving terug. Het worden wandelplaatsen om na te denken en met anderen van gedachten te wisselen. Een begraafplaats wordt een plek om uit te waaien, van het landschap te genieten en om kinderen mee naar toe te nemen."

Rindert Brouwer

BOEKEN

A.T.M. Ruygt, *Begraafplaats Ter Navolging Tiel. Een voorbeeld van verlicht denken*. Bronnenpublicatie West-Betuwe Bronnen III (Tiel: Streekarchivariaat Tiel-Buren-Culemborg, 1998, ISBN 90 71 29727 6, 150 blz., 49,50).

Begraafplaats Ter Navolging te Tiel vormde jarenlang een wat verloren plek nabij het stadscentrum. De begrenzing werd voor een belangrijk deel gemarkeerd door een lelijk modern hekwerk. De begraafplaats zelf was hoofdzakelijk bedekt met gras, terwijl veel graven waren vervallen. Alleen de tekst boven de poort gaf de bezoeker een wat duistere vingerwijzing over het belang van de begraafplaats. Ter Navolging was in 1786 gesticht vanuit de verlichte zorg voor de menselijkheid.

Dank zij het onderzoek van mevrouw A.T.M. Ruygt en de publikatie van de resultaten in de bronnenreeks van het streekarchivariaat Tiel-Buren-Culemborg is de betekenis van de begraafplaats nu opnieuw in brede kring bekend geworden. De auteur geeft inzicht in de achttiende eeuwse Verlichting, die de achtergrond vormt voor de opkomende zorg voor de hygiëne. Het begraven in en rond kerken werd als ongezond beschouwd voor kerkgangers en omwonenden. Nadat Johannes Diederik van Leeuwen, ontvanger-generaal der belastingen, in 1785 een prijsvraag van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen over dat probleem had gewonnen, voegde hij het jaar daarop de daad bij het woord en stichtte buiten Tiel ter Navolging. Evenals de begraafplaats met dezelfde naam, die in 1779 door A. Perrenot buiten 's-Gravenhage was opgericht, moest dit initiatief elders worden nagevolgd. Het initiatief van Van Leeuwen laat zien, dat ook een kleine provinciestad als Tiel een verlichte elite kende, die spraakmakende vernieuwingen trachtte door te voeren. Het duurde echter tientallen jaren, voordat dit doel werd bereikt. Tegenstanders hadden bijvoorbeeld bezwaar tegen dit in veel gevallen als patriotse nieuwlichterij beschouwde idee. Pas na de hernieuwde invoering van een al in de Franse tijd in Nederland van

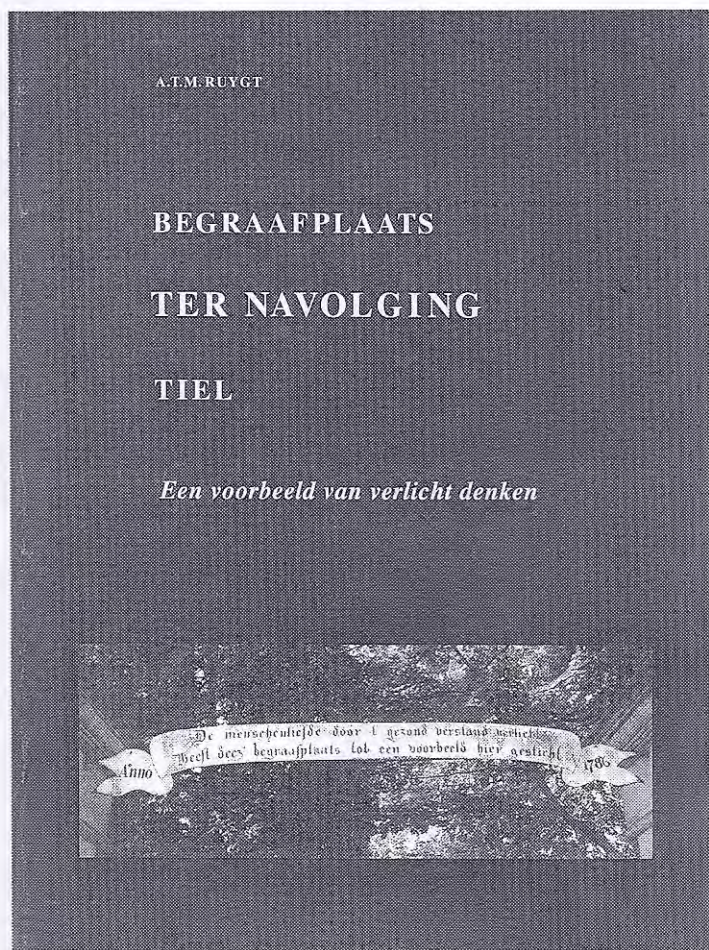
kracht geworden decreet uit 1804 werd het begraven buiten kerken en op begraafplaatsen vanaf 1829 wettelijk voorgeschreven.

Het boek is verlichtigd met tal van illustraties en bevat een inventarisatie van de meeste nog aanwezige graven. Ook wordt er nader ingegaan op de gebruikte symboliek. De palmtak, het teken van de overwinning op de dood, blijkt het meest geliefde symbool op Ter Navolging te zijn. Bovendien bevat het boek bijlagen met kopieën van belangrijke documenten. Een verklarende woordenlijst maakt de oude begrippen voor de lezer begrijpelijk. Natuurlijk bevat ook deze met zorg samengestelde publikatie een enkele fout. Zo was het Franse decreet niet eerst in 1812 maar al in 1811 van kracht in het gehele ingelijfde Koninkrijk Holland. Bovendien was er niet pas in 1959 maar al in 1955 sprake van de eerste Wet op de lijkbezorging, die cremieren een wettelijke basis gaf. Het op literatuurstudie én archiefonderzoek gebaseerde boek is echter een betrouwbare en met kennelijk plezier geschreven gids voor de geschiedenis van de Tielse buitenbegraafplaats. Bovendien maakt deze publikatie de kans groter, dat deze in historisch opzicht belangrijke begraafplaats behouden blijft. Het initiatief van auteur en archief verdient daarom navolging.

Wim Cappers

N.D.N. Visser, *Ieder z'n eigen wens. De geschiedenis van uitvaartverzorger en -verzekeraar Monuta. Monuta 75 jaar 1923-1998* (Apeldoorn: Monuta, 1998, 119 blz.).

In 1998 vierde Monuta zijn 75 jarige bestaan. Dat gebeurde in de buurt van thuisbasis Apeldoorn op Paleis Het Loo met een symposium. Als afsluiting van de interessante bijeenkomst in een stemmige omgeving kregen de genodigden een al even prachtig uitgevoerd boek met de geschiedenis van de Monuta. Het donkerblauwe fluweel van de kaft oogt mooi en ligt aangenaam in de hand. De omslag wordt bovendien opgesierd met een afbeelding van een keramiek reliëf van R. FakTrowitsch, waarop drie musici zijn te zien. De tekst en de vele illustraties zijn ook nog eens gedrukt op stevig papier. Helaas loopt de inhoud van het boek niet in de pas met de bijzondere vormgeving. Geschiedkundige

Noëlle Visser schetst eerst het godsdienstige leven in Apeldoorn aan het begin van deze eeuw. De Apeldoornse Begraafenisvereniging werd in 1923 immers opgericht door het protestants-christelijk werkliedenverbond Patrimonium.

Doel was de achterban een betaalbare begrafenis te kunnen aanbieden. Vanaf 1929 konden ook katholieken lid worden. Zakelijke motieven lagen aan deze beleidswijziging ten grondslag. De auteur laat verder zien, hoe de Apeldoornse tijdens de Tweede Wereldoorlog een moeilijke tijd doormaakte. Niet alleen was er midden op de Veluwe houtgebrek, zodat kisten van triplex en zelfs karton moesten worden gebruikt. Maar ook bleek het financiële beleid van directeur G. Knipscheer ondeugdelijk te zijn. De boekhoudkundig onderlegde H. Posthumus stelde na de oorlog orde op zaken en werd in diens plaats in 1950 tot directeur benoemd. Aangezien de Apeldoornse haar activiteiten naar de regio uitbreidde, werd de naam in 1955 veranderd in Monuta Stichting, een afkorting van het latijnse gezegde "Mors ianua vitae", dat "De dood is de poort naar het leven" betekent. De Monuta was in de jaren vijftig immers nog steeds een christelijke uitvaartverzorger.

De groei kreeg vooral zijn beslag sinds 1985, toen tal van uitvaartcentra werden overgenomen. Thans maken zelfs crematoria en een begraafplaats deel uit van het Monuta imperium. Waarom is het boek dan uiteindelijk toch niet bevredigend? Een belangrijke reden is de thematische aanpak binnen de op het eerste gezicht chronologische opzet. Visser begint met een uiteenzetting van de godsdienstige verhoudingen in Apeldoorn. Pas verderop in het boek krijgt de lezer enig inzicht in de plaatselijke uitvaartbranche. Zo wordt niet echt duidelijk, hoe de blijkbaar hoge begrafenisstarieven Patrimonium tot de oprichting van een begrafenisvereniging brachten. Hetzelfde probleem doet zich voor bij de beschrijving van de opkomst van de rouwcentra na 1945. Is dit alleen te wijten aan de bouw van duplexwoningen en flats, waar geen ruimte meer was om de dode op te baren? Of had deze trend ook iets te maken met het taboe rond de dood in die jaren,

waaraan de auteur aan het eind van het boek een paragraaf wijdt?

Behalve de thematische aanpak draagt ook de exclusieve gerichtheid op de Monuta niet bij aan het historische inzicht. Weliswaar beschrijft de auteur globaal de groei van de organisatie. Maar nergens wordt duidelijk, waarom juist de Monuta groot is geworden. Waarom heeft bijvoorbeeld de Emmer Begraafenis Onderneming het niet gered en is ze in 1992 door de Monuta overgenomen. En hoe verhoudt de groei van de Monuta zich tot een gelijksoortige ontwikkeling bij de DELA en de NUVA?

Een meer integrale benadering van het onderwerp en een kritische vergelijking met vergelijkbare organisaties hadden kortom een beter historisch inzicht gegeven in het funeraire fenomeen, dat de Monuta in 1998 is geworden. Dat is tenslotte een wens, die spoort met de opzet van dit jubileumboek.

Wim Cappers

I. Strouken en A. van der Zeijden, ed. *De dood onder ogen zien*. Volkscultuur VI (Utrecht: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, 1999, ISBN 90-71840-36-0, 80 blz., f. 34,50.

In 1995 werd onder andere door het Nederlands Centrum voor Volkscultuur in Venlo een studiedag over de dood georganiseerd. De lezingen zijn in deze bundel gepubliceerd. Albert van der Zeijden geeft een overzicht van de historische en volkskundige vernieuwingen. Hij besteedt met name aan het baanbrekende werk van de Franse historici Ph. Ariès en M. Vovelle. Rien van Uden gaat uitgebreid in op de functie van het afscheidsritueel. Hij sluit af met een interessant voorbeeld van een vrouw, die met een eigen begrafenisritueel werkelijk afscheid neemt van haar overleden moeder. H.L. Cox brengt de teloorgang van ritën in verband met de verwereldlijking van de samenleving. Psychotherapie voor stervende en nabestaanden acht hij van beperkt nut. G.C.M. Egelie geeft voorbeelden van het Limburgse gebruik om kruisen te plaatsen op de

plekken waar mensen het leven hebben gelaten. Passanten werd gevraagd voor de ziel van de overledene te bidden.

Aan de bundel zijn twee essays toegevoegd. De bundel opent met een aangrijpend verslag van het overlijden en de begrafenis van Henriëtte Roovers in 1997 op zesendertigjarige leeftijd.

Voor de Terebinth het meest interessant is de bijdrage van opnieuw Albert van der Zeijden en enkele anderen die verslag doen van een veranderende grafcultuur op vier begraafplaatsen in de stad Utrecht. Het is een uitvloeisel van het inventarisatieproject, dat de Terebinth enkele jaren geleden begeleidde. Al in 1996 deed Edwin Maes in Begraafplaatsen verslag van de speurtocht naar gedenktekens in de provincie Utrecht. Van der Zeijden en de zijnen knopen aan bij een studie van de al eerder genoemde Vovelle en R. Bertrand uit 1993. Niet het bijzondere maar het alledaagse was daarom het onderwerp van hun onderzoek. Op basis daarvan brengen zij een typologie aan in de gedenktekens. In de romantische periode 1830-1850 was een monument alleen weggelegd voor belangrijke Utrechtenaren. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw kreeg elke overledene een gedenkteken waarbij door de nabestaanden werd gerouwd. De wirwar van gedenktekens werd in de eerste helft van de twintigste eeuw als chaos opgevat. De tijd van het taboe rond de dood wordt weerspiegeld in strakke regels ten aanzien van de vormgeving. Pas recent is er meer vrijheid gekomen voor individuele vormgeving. Net als in de negentiende eeuw wordt de begraafplaats weer een wandelpark.

De geïllustreerde bundel zelf kan een symbool worden genoemd voor de staat van het onderzoek naar de dood in Nederland. Op zichzelf zijn de studies interessant. Maar een onderling verband wordt vooraf noch achteraf gelegd. In Nederland wordt kortom, zoals Van der Zeijden terecht opmerkt, een breed opgezet overzichtswerk node gemist.

Wim Cappers

EXCURSIES

Sneek, een verteerbare excursie

Excursies zijn vaak veel te vol gepland, zodat er geen tijd is om alles goed te bekijken. Het programma van de Terebinthexcursie naar Sneek waarop maar liefst vijf onderdelen werden aangekondigd, maakte daarom een wat overspannen indruk. Gelukkig was die vrees onterecht: de kleine schaal van de te bezoeken begraafplaatsen, de keuze voor alleen enkele aspecten en de prima schriftelijke ondersteuning maakten deze excursie tot een zeer afwisselende en informatieve tocht, waarvoor een twintigtal leden zich had gemeld.

Het eerste bezoek gold het Fries Scheepvaart Museum en de Sneeker Oudheidkamer. Daar staat een aantal zogenaamde gildebaren. De gilden stelden bij de kerkdienst voor overleden leden kaarsen en dergelijke ter beschikking en soms hadden ze ook eigen baren. De baren in het museum zijn vooral afkomstig van de schippersgilden van Makkum en Stavoren, maar ook staat er een baar van het weversgilde dat het zeildoek voor de schepen maakte. De baren zijn fraai beschilderd met teksten of afbeeldingen die de bezigheden van het gilde weergeven: "Wij varen overzee-God Breng ons een goeden Ree".

Op naar de Algemene Begraafplaats van Sneek, waar excursieleider en reco Geëerde Zomer beheerder is. Deze begraafplaats is in 1828 in gebruik genomen, nadat Sneek door een malaria-uitbarsting gebrek aan begraafruimte had gekregen. Het was de eerste aanleg buiten de toenmalige stadsgrenzen. In 1983 werd de begraafplaats uitgebreid en werden ook urnengraven mogelijk. Het tarief voor bijzettingen op het oude deel werd verlaagd om te voorkomen dat daar niemand meer begraven zou willen worden. Interessant is nu dat bleek dat juist het nieuwe deel gebrek aan klanten kreeg, wellicht door de hogere tarieven of misschien door de fraaiere aanleg van het oude deel. De begraafplaats is de laatste jaren door bezuinigingen en minder onderhoud duidelijk achteruitgegaan en komt daarmee niet meer tegemoet aan de eisen van nabestaanden en

andere bezoekers. In 1997 is daarom een plan opgesteld om de vroegere inrichting en de plaats van het groen te herstellen. Door verbetering van de drainage in het oude deel kunnen daar dan veel meer graven worden uitgegeven dan nu het geval is, zoveel zelfs dat een nieuwe uitbreiding wellicht niet meer nodig is.

Het Koninklijk Natuursteenbedrijf "De Steenklip" bv hield open dag voor de excursiegangers.

Demonstraties van de werkzaamheden werden aandachtig gevolgd en besproken. In de Terebinth is regelmatig aandacht besteed aan nieuwe trends op het gebied van grafmonumenten. Het is aardig om te zien hoe een bedrijf als "De Steenklip" op dergelijke ontwikkelingen reageert. Naast de productiehoeft men een beeldentuin ingericht, in feite een showroom in de open lucht, waar een veelheid aan ontwerpen en uitvoeringen getoond wordt. Doordat het nog steeds gaat om serieproducten, is de prijs binnen bereik van veel meer mensen gekomen dan bij de eerste unieke kunstuitingen het geval kan zijn. Overigens heeft het bedrijf een ontwerpafdeling die geheel individuele opdrachten kan uitvoeren.

Vaker komt het voor dat standaardelementen worden voorzien van persoonlijke attributen zoals een ets naar een foto van de overledene of een porseleinen plaatje met diens afbeelding.

Weer in de bus naar een buitenwijk van Sneek, op het grondgebied van de vroegere gemeente Loënga, waar zich het kerkhof bevindt van de al in ongeveer 1745 afgebroken kerk. De

kerk was al bekend in 1335. In plaats van een kerktoren is er nog steeds een mooie klokkenstoel. Op het kerkhof werd een aantal jaren geleden een grafsteen aangetroffen uit 1594, die vermoedelijk ooit in de kerk heeft gelegen. Het kerkhof is nog steeds in gebruik.

De excursie wordt besloten met een bezoek aan de schitterend gelegen, door een brede gracht (of sloot)

Retro-ontwerp van "De Steenklip bv"

omgeven ruim honderd jaar oude R.K. begraafplaats van de Sint Martinusparochie in Sneek. De kleine neogotische kapel is enige tijd geleden prachtig gerestaureerd en is nu weer als zodanig in gebruik. De Calvarieberg is een omweg zeker waard.

Henk de Feijter

's-Gravenhage

Op 17 april jongstleden ging de Terebinth op excursie naar de R.K. Begraafplaats St. Petrus Banden en de Gemeentelijke Begraafplaats. Het eerste bezoek gold de uit 1829 daterende katholieke dodenakker die in zijn geheel als rijksmonument is aangemerkt. Als gidsen fungeerden de heren R.J.M. van der Vlis en A.N. van der Hulst. Monumentaal is vooral de architectuur: de neoclassicistische kapel en de neoromaanse arcade, die allebei nog in originele staat verkeren. Den Haag koestert de gebouwen in het bijzonder omdat deze bouwstijlen nauwelijks elders in de hofstad voorkomen.

Architect A. Tollus ontwierp zowel de begraafplaats in symmetrische vorm als de kapel die hij in het centrum plaatste. Deze werd in 1838 in gebruik genomen. In de grafkelder eronder zijn de priesters bijgezet, hun namen staan op fraai omlijste gedenkplaten in de kapel. In de jaren tachtig van de vorige eeuw kwam er behoefte aan duurdere familiegraven en zo ontstond het idee voor de arcade met drie koepels. Deze schepping van architect W.B. van Liefland, geeft de Hollandse dodenakker een Italiaanse allure. Als voorbeeld diende de arcade van de rooms-katholieke begraafplaats in het Rotterdamse Crooswijk. In de hoekkelders aan de rechterkant, onder de koepel van de Hoop, zijn de broeders begraven. Ze zijn bijna honderd meter gescheiden van de zusters, die in de hoekkelders links, onder de koepel van de Liefde, ter aarde zijn besteld. Tussen hen in bevinden zich de familiekers. De centrale hal wordt bekroond door de koepel des Geloofs die door vier grote zandstenen duivels van de beeldhouwer E.A.F. Bourgonjon gedragen wordt. De gevleugelde monsters stellen de dood voor, die door Christus wordt overwonnen. In tegenstelling tot de Rotterdamse arcade is het Haagse exemplaar goed bewaard gebleven. Dat geldt ook voor een groot aantal oude monumenten. Worden gedenktekens op veel begraafplaatsen na het aflopen van de termijn zonder meer vernietigd, hier is men zuinig op tekens die van cultuurhistorisch belang zijn. Als een grafkelder vervallen is of als de

familie afstand heeft gedaan van graf en monument, komen dergelijke gedenktekens in het bezit van de Stichting R.K. Begraafplaatsen 's-Gravenhage. Andere families die een keldergraf kopen, kunnen er tegen een kleine jaarlijkse vergoeding een oud grafmonument bij huren. Zo staat de beeldhouwde engel, gemaakt voor twee jonggestorven kinderen die in 1915 en 1916 overleden, nu op het graf van een eveneens jong gestorven kind. Veel prominente Nederlanders zijn op St. Petrus Banden ter aarde besteld. Onder hen minister Jo Cals, toneelschrijver Dimitri Frenkel Frank, impresario Paul Acket, H.A.A. Cloppenburg van Peek & Cloppenburg, H.J. Vroom van Vroom & Dreesmann en R. Brenninkmeijer van C&A. Ook de beeldend kunstenaar Jan Toorop is hier begraven. Het door de Haagse Kunstkring geschonken monument op dit graf is nu eigendom van de Stichting. Erg zuinig is de Stichting op het enige graf waar nog een ijzeren hekwerk omheen staat, dat van de moeder van de dichter Martinus Nijhoff. De oude grafmonumenten, de gerestaureerde arcade en kapel en het zorgvuldige beheer hebben ertoe geleid dat St. Petrus Banden een stijgend aantal begravingen kent. Ook van belang is dat de beheerder grote vrijheid toestaat voor gedenktekens. Daardoor is er een enorme variatie ontstaan, die echter nergens storend werkt. Zeer persoonlijk is het in steen vereeuwigde spijkerjasje van een jong gestorven leraar, dat nonchalant aan de stèle hangt. Andere bijzonderheden zijn de paden van zeeschelpen en de vele bolvormige coniferen. Niet alleen katholieken, maar gelovigen van alle gezindten kunnen hier tegenwoordig terecht voor een familiegraf. Voor algemene graven moet men bij de andere begraafplaats van de Stichting zijn: St. Barbara. Op de Gemeentelijke Begraafplaats werd het Terebinth-geselschap rondgeleid door mevrouw M. van Woerden en de heer A. den Dulk.

De Gemeentelijke Begraafplaats werd in 1830 aangelegd in een open duingebied, naar ontwerp van stadsarchitect Zeger Reijers. Hij bouwde op een centraal gelegen plaats een schijndoedhuis, het enige in Nederland dat

ooit voor dit doel is gebruikt. In dit neoclassicistische huis werden de lichamen van wie men niet zeker wist of ze wel dood waren, in een open kist opgesteld totdat de tekenen van bederf op een beginnende ontbinding duiden, of totdat ze weer tot leven kwamen. Het gebouw, waar maar enkele overledenen opgebaard zijn geweest, staat op de Rijksmonumentenlijst. Het oudste deel van deze dodenakker is ingericht als kerkvloer. Verder koos Reijers voor geometrische patronen en lijnen, in afwijking van de toen gebruikelijke landschapsstijl met kronkelende paden. Een aantal imposante gedenktekens staat op de Rijksmonumentenlijst, onder meer het neoclassicistische mausoleum van de neven David en Pieter Ragay. Dit was ten tijde van de excursie aan het oog onttrokken door een houten bekisting, zoals altijd van oktober tot en met april, ter bescherming tegen de zoute zeewind die het marmer doet versuikeren. Ook het mausoleum van Anthony Luden en zijn vrouw Heilwig van Pallandt en de grote grafkelder met het familiewapen van de adellijke familie Van den Bosch staan op de Monumentenlijst. Het beeld van de muze der dichtkunst prijkt op het graf van mevrouw A.L.G. Bosboom-Toussaint, schrijfster van historische romans. Talloze bekende Nederlanders zijn hier ter aarde besteld: de staatslieden J.R. Thorbecke, H. Colijn en P.J. Troelstra, de schilders Jakob Maris en Anton Mauve en de oprichter van de KLM Albert Plesman.

Een zeldzaam verschijnsel in Nederland is de aanwezigheid van een noodgraf, waar iemand tijdelijk begraven wordt als er erg veel belangstellenden zijn. Later wordt de kist in besloten kring op de eigenlijke plek bijgezet. Een opvallend gedenkteken is tenslotte het gietijzeren monument ter herinnering aan N.F.E. de Gumeens die in 1832, tijdens de Belgische Opstand, sneuvelde bij de verdediging van de citadel van Antwerpen. De funeraire historie is in goede handen bij de gemeente Den Haag, want het beleid is erop gericht om de graven van cultuurhistorisch belang, een belangrijk persoon of een bijzonder monument, te bewaren.

Rita Hulsman

AGENDA

6 februari-10 oktober:

Tentoonstelling "De voelbare leegte. 2000 jaar dodencultuur in Nederland" in het Museon te 's-Gravenhage. Openingstijden: dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 en weekeinde en feestdagen 12.00-17.00

1 mei-20 juni:

Tentoonstelling "Memento Mori" over rouwsieraden in het Museum für Sepulkralkultur, Weinbergstrasse 25-27, Kassel. Openingstijden: dinsdag tot en met zondag 10.00-17.00

1 mei-30 juni:

Tentoonstelling "De ontwikkeling van de kinderurn "Tussen kunst en kitsch" in Galerie in Uitvaartbenodigdheden Ans Kroot, Nieuwe Heilaarstraat 17 bis, 4813 AR Breda, telefoon: 076-521687 of 06-54900291. Openingstijden: donderdag tot en met zaterdag 13.00-17.00 en op afspraak

6 mei-1 augustus:

Wie weet welke uitvaart dit is en waar het is? Let niet op de misleidende tekst in het boek over St Petrus Banden in Den Haag

Tentoonstelling over urnen in uitvaartwinkel de Passage, Nieuwe Herengracht 135, Amsterdam, telefoon: 020-6226294. Openingstijden: donderdag tot en met zondag 13.00-17.00 en op afspraak

31 mei-25 juni:

Expositie "Arte Eterna" met beelden, beschilderde kisten, portretten, urnen, baarkleden en sieraden bij Terra Nova, Nachtegaalstraat 65, Utrecht. Op de vrijdagen zijn de kunstenaars aanwezig om uitleg te geven. Openingstijden: maandag tot en met vrijdag 9.00-17.00

5-27 juni:

Tentoonstelling "Kinderen en de dood" in Uitvaartgalerie/Beeldentuin, Heijenseweg 60, Gennep, telefoon: 0485-513011. Openingstijden: 5, 6, 26, 27 juni en op afspraak

1-30 juli:

Tentoonstelling "Kinderen en de dood" in de Nieuwe Ludgeruskerk, Ludgerusplein 2, Dronten, telefoon: 0321-316174. Openingstijden:

maandag tot en met vrijdag 9.00-12.00, behalve als er een dienst is

2-27 augustus:

Tentoonstelling "Kinderen en de dood" in Cultureel Centrum Leusden, De Smidse 1B, Leusden. Openingstijden: maandag tot en met vrijdag 9.00-17.00

4 augustus-31 oktober:

Tentoonstelling rouwtextiel, tempels en rouwsieraden in uitvaartwinkel de Passage, Nieuwe Herengracht 135, Amsterdam, telefoon: 020-6226294. Openingstijden: do t/m zo 13.00-17.00 en op afspraak

22-28 augustus 1999:

Reis naar begraafplaatsen in Berlijn

4-10 september:

Herhaling funeraire reis naar Duitsland en Oostenrijk

11 september:

Landelijke Open Monumentendag

11 september:

Open dag NUVA Uitvaartzorg Zwolle in het voormalige gemeentehuis van Zwollekerspel, Ter Pelkwijkpark 18 met onder andere een stand van de Terebint

18 september:

Excursie Amsterdam

25 september:

Open dag Oosterbegraafplaats Enschede

9 oktober:

Excursie Groesbeek en omgeving

5-7 november:

Uitvaart?...Doodgewoon! Internationaal funerair salon Antwerpen. Telefonische inlichtingen: 03/4401808 en 03/4402221

6 november:

Excursie Eindhoven